

Vér Mátyás: Anatole France

Második és befejező közlemény.

5. Brandes, Delaporte, a mieink közül pedig Salgó Ernő, Kozmutza Kornélné s általában mindazok, kik Anatole Franceról írtak, hangsúlyozzák a nagy szellemi rokonságot France és Renan közt s maga France is elismeri, hogy mesterét tiszteli benne. E megállapítás helyessége kétségtelen s bizonyos, hogy az erős szkepticizmusra való hajlandóság, az irónia, a nagy történeti és kritikai érzék, a szokatlan nagy műveltség és tudás, a rég múlt problémái iránt való érdeklődés, elmúlt korszakok megelevenítése, életrehívása iránti csodálatos képesség, olyan rokonszellemegeknek mutatják e két író, hogy joggal lehet hangsúlyozni, hogy Anatole France Renan szellemének örököse. Kétségtelen azonban az is, hogy az ő finom szellemének családfája messze túl Renanon visszanyúlik a francia kultúrába s Voltairt még több joggal számíthatja szellemi ősei közé, mint Renant. Aminthogy lényének arisztokratikus különállósága, finom, disztिंगvált előkelősége, tömegek és dolgok fölé emelkedő gúnyos szelleme, érzékisége, a testi gyönyörűségeket élvezni tudó s azokra ősi, természetes ösztönnel vágyakozó gondolkozása inkább beillett volna a Lajosok korába, Versailles pompától ragyogó termeinek boldogságban, érzéki gyönyörökben tobzódó, hitetlen, cinikus, de elbájoló előkelőségű s megvesztegetően elmés társaságába, mint a maga korának szürke, kiabáló, vaskos köztársaságába. Az a gyöngéd cinizmus, mellyel az emberi érzésekről, nagy eszmékről, szentnek és sérthetetlennek tartott dolgokról és személyekről beszél, a naiv szemérmatlenség, a soha nem rejtegetett érzékiség, mely írásaiból árad, a gondolatok ragyogó ötletessége, a dialógok szellemessége, képzeletének féktelensége, szerteszét való csapongása, nagy kérdéseknek, óriási problémáknak egy hasonlattal, egy ironikus gesztussal, egy csípős válasszal, epigrammatikus rövidegességgel való elintézése, mind azon kor, azon kultúra egyenes leszármazottjának mutatják,

mely kor kifinomodott ízlésű, hitetlen, szellemes, csupa ész társasága Trianon egy-egy illatos, ragyogó boudoirjában összegyűlve olyan élvezettel tudta hallgatni Boileau egy finom szatíráját, oly finoman tudott mosolyogni Chamfort pikáns bonmotin s oly vidáman tudott kacagni, ha Voltaire felolvasta néhány új epigrammját, hogy kacagásuk messze hangzott ki az éjszakába s fülébe verődött a park körül bujkáló, utolsó garasaiból kifosztott, éhező és didergő proletároknak. Annak a szabadszajú és mégis finoman ízléses kornak késői hajtása ő, melynek szüksége van fényre és ragyogásra, az érzéki gyönyörök kábulatára, hogy az életet elviselhetőknek találja, amely egy nagy múlt, egy gazdag kultúra terhes örökségét hordva vállain, mindent egy megértő, gúnyos mosollyal vél elintézhetőnek, melynek számára az élet és költészet egyformán csak kedves, drága játék, mely semmit sem vesz komolyan, semmiben sem hisz, semmiben sem remél, törvények és erkölcsök fölé helyezi magát, bensőleg monarchia- és egyházellenes, felvilágosodott, de sokkal kényelmesebb, semhogy a monarchiának vagy egyháznak az egész társadalomra nehezedő súlyát le tudná és le akarná rázni magáról. Voltaire, ki mindent kigúnyol, ki olyan maró szatírával hasonlítja össze a francia egyházi, politikai és társadalmi viszonyokat az angollal, olyan csúfot űz egy szatírájában a királlyal, hogy folyton a Bastilleba vándorol, mégis csak az udvarok, akár francia, akár porosz udvar légkörében, finom, művelt, elmés emberek társaságában érzi jól magát s bármennyit harcol is az igazságért, bármennyit küzd is az emberiség felvilágosodottságáért, mégis maga is finomkodik, a kultúrát és műveltséget az emberi jogok fölé helyező udvari ember, ki a kultúrát félti a parasztcsizmák besározásától, csak az eszével látja az emberek egyenlőségét, de a szívével nem érzi és nem kívánja s a nagy plebejusnak, a szívével gondolkodó Rousseau-nak kellett jönni, hogy megadja a halálos dőfést e romlott, dekadens, erkölcstelen, de csupa szépségtől áradó korszaknak. Ennek a kornak későnszületett gyermeke, ennek a Voltairenek leszármazottja Anatole France, a kétkedő, a gúnyolódó, a felvilágosodott, a művelt Anatole France, ki beleásva magát rég elhalt kultúrákba, letűnt századok műveltségébe és gondolatvilágába, tudomást sem látszik venni saját koráról, saját kortársai lelkéről, küzdelmeikről, vágyaikról. A hellén és római szellem pompás termékeiben gyönyörködve, csupa fensőbbrendű ember gondolatvilágában élve, egy rég letűnt korszak eseményekben, szellemi és testi örömeiben egyformán gazdag légkörét szíva, a szép, a művészi élet után való vágya annyira elfoglalja szívét és agyát, hogy észre sem veszi, hogy „nemcsak halottak, hanem élők is vannak,” hogy ezeknek az élőknek ma ép úgy meg vannak a maguk kívánságai, a maguk eszméi és ideáljai, a maguk szenvedései, örömei, világfelfogásuk, művészetük, forrongásaik, mint más századoknak és rég elenyészett társadalmaknak. Fény, ragyogás, művészet, műveltség, finomság után sóvárgó lelke sehogysem illett bele a maga korának egyhangú. Sivár, szürke életébe s ki hozzá van szokva, hogy igazi

hősök, nagy költők, nagy zsarnokok, nagy filozófusok emlékei között töltse napjait és éjeit, sehogysem tudott érdeklődni kora apró fiskálisainak szónoklásai, apró tülekedései, hangzatos jelszavai iránt s ki benne élt a korban, melyben igazi próféták és apostolok szenvedtek, mikor egy régi világ rombadőlése jelezte az új világ születését, sehogysem bír lelkesedni az új világ-megváltó ideáért s szkepszise sehogysem engedi belátni, hogy érdemes volna saját százada eszméivel is foglalkozni. Könyveiből úgy látszik, mintha a világ fejlődése számára befejezést nyert volna a 18-ik századdal s hogy az egész 19. századot nem tekinti másnak, mint az előző század eszméi népszerűsítőjének, mely nem teremt és nem termel egyebet, mint az előző század elméletének gyakorlati megvalósítását, idegennek érzi magát e gyakorlati, művészi alkotó erő és képzelőtehetség nélküli században s ha a Szajna partján sétálva, be-betér egy utcai könyvárushoz, hogy régi pergamenek és régi metszetek után böngésszen, vagy ha könyvesházába zárkózva, elmereng szeme az összehalmozott régi kéziratcsomókon s antik szobrokon, valószínűleg nagyobb érdekléssel gondol az athéni csőcselék forrongásaira, ordító népszónokaira, az utcán vitatkozó bölcsészeire, mint Paris utcáin felvonuló, jelszavakat kiabáló proletárcsapatra, azok szónokaira és vezetőire. S míg lélekzetfojtva figyel rég letűnt századok szíveverését, míg tudása, bűvárkodása, művészete fényével bevilágít régi korszakok elhantolt gondolatvilágába, az alatt úgylátszik, hogy észre sem veszi, hogy saját korában, saját hazájában nagy összetűzések, ellentétes világfelfogások egymásra törő vad rohamában, mintha megrázkódott volna a föld. Pedig Franciaország lelke egy hirtelen támadt viharban egyszerre csak megremegett. Egy látszólag jelentéktelen esemény, egy ember magánügye, a világhírűvé vált Dreyfus-eset volt az a mag, mely világtörténelmi erők összeütközésének csíráját hordta magában. Az úgy untilg ismeretes, nem fogunk beszélni magának az esetnek részleteiről. Senki sem sejtette, hogy milyen mély problémák, milyen undok sebek fakadnak fel nyomán, senki sem gondolta, hogy az egyház és állam régóta lappangó ellenségeskedése nyílt harccá fajuljon s ezen ügy kapcsán vívja meg a római egyház élet-halál harcát a francia köztársasággal. Mikor már az ügy nagy hullámokat vert s az egész világot kezdte foglalkoztatni, még akkor sem sejtette senki, hogy igazában mi rejlik mögötte, s mindenki azt hitte, hogy csupán a francia antiszemiták privát mulatsága, kik saját céljaikra, saját kedvtelésükre rendezik a pokoli zenebonát. Pedig, mint Anatole France mondja *L'eglise et la république* c. kötetében, az antiszemiták mögött a római egyház, a „hosszú kéz” állott, mely ujjain rángatta az antiszemita bohóc ruhájába öltöztetett bábukat, hogy azok örült bukfenceivel, ordítózásaival felgyúlassza a söpredék örökösen kitörésre kész romboló ösztöneit s összetörje vele az állami csendet, s halálos csapást mérjen az állami hatalomra. Ez antiszemita társaság kitűnő eszköznek bizonyult Róma kezében.

Izgatnak a szalonokban, a kávéházakban, az utakon, nyugtalanítják a népet, zavarják a közbiztonságot s forrongásba hozzák az országot. Jelszavakat gyártanak s régieket hoznak forgalomba. Szónokaik, publicistáik folyton a hazafiságról, a *gloire*-ről szavalnak és írnak, védik a hadsereget, a nemzeti szellemet s árulónak, gazembernek kiáltanak ki mindenkit, ki a hadsereg és hadvezetőség ocsmányságait szellőztetni merészeli. Hazaáruló mindenki, aki nem nacionalista s ki nem tartja a zsidót árulónak. A nép kegyetlenkedő ösztönei a végső kitérésig fel vannak izgatva s úgy látszik, hogy csak pillanatok kérdése, mikor borul vérbe és lángba egész Franciaország. Közben a római milícia egyéb csapatai is megteszik a magukét. Az el nem ismert kongregációk, leghabzóbbaknak érezve magukat, a legvakmerőbben agitálnak. S mellettük csatasorba lépnek a szerzetesrendek is. A pillanatot kedvező alkalomnak találják a megmozdulásra az állami rend régi ellenségei a jezsuiták is, a régi harcosok, kik, mint Anatole France hangsúlyozza, már IV. Henrik idejében sem akartak egyebet, mint az állam felbontását s kiket most az a szent cél izgat, hogy az általános felfordulást kihasználva, törvényes intézkedésekkel szorítsák vissza a protestánsokat és zsidókat s törvényes intézkedésekkel kössék le az államot az egyháznak. A szent Domonkos rendűek, amely rend az eretnység ellen való küzdelemre alapított, nyíltan, minden tartózkodás nélkül menydörögnek a szószékekről az eretnek kormány és köztársaság ellen s egész zavartalanul dolgoznak a „szent forradalom érdekében”. Hírlapokat, folyóiratokat alapítanak, az egész országban szervezik az ifjúságot s nincs egy este Parisban, mikor a fiatal *camelot*-k szervezete ne rikoltaná végig Paris utcáin: *Vive l'armée* — isten dicsőségére és az egyház hasznára.

S a pokoli zűrzavarban a benne élők nem láthatják, mi történik körülöttük. Csak jelszavakat, kiáltásokat hallanak: egyfelől az igazság, emberi jogok, emberi egyenlőség, szabad gondolat, állami rend, másfelől a hadsereg szentsége, a *gloire*, nemzeti eszme, nemzeti nagyság, hazaárulás hangzatos szavai s hátul a sötétben a felszabadult pokoli erőket egyre jobban izgatja, egymásra uszítja „egy finom, fehér ujjakban végződő szellemes, okos, áttetsző kéz.” S mind e pokoli zűrzavar, a zsidóság s felszabadult, lángoló szenvedélyek közepette forog, mozog, ágál, agitál, a becsületét keresi, a maga igazát jajgatja, egy tépett vállrojtú, összetört, zsidó katona, ki azt hiszi, hogy mind e zaj, e lárma, e felfordulás ő érette, ő miatta van, ki központjául tekinti magát a pokoli harcnak, mely ő miatta szakítja kétfelé Franciaországot s azt hiszi, hogy ez az egész világfelfordulás mind csak azért van, hogy kiderüljön, vajon ártatlan-e ő vagy bűnös? S az az egész zajongó tömeg, melynek szenvedélye olyan magasra csap, hogy mint egyetlen hullám borítja el az egész országot s a küzdő, egymást becsmérő és megfojtani igyekvő ellenfelek, miniszterek,

tábornokok, politikusok, szónokok, az egész világ, mely feszült figyelemmel lesi, hogy mely pillanatban tör ki egy véres forradalom, mind azt hiszik, hogy egyetlen ember miatt szakad két ellenséges pártra egy ország. Ez a zaj, ez a tülekedés, e forrongás ereje és vihara behatol a „könyvek városába” is. Mind a két párt sorompóba szólítja az ország legjobbait, legnagyobb embereit, hogy egyéniségének súlyával döntse el, hogy melyik részen van az igazság. S a visszavonult, kényes ízlésű, előkelően zárkózott, művészetébe és gondolataiba mélyedt költőt is bírónak követeli a közvélemény nyomása, hogy mondjon ítéletet a perben a maga állásfoglalásával. El lehet képzelni, mennyire neheze esett a maga békés, harmonikus, kontemplatív életéből a nyilvánosság elé való lépés. Hogy lázadozott az ízlése, hogy belelépjen e rothadó mocsárba, hogy irtózott a műveltsége, a tudása attól, hogy meghallgassa a tudatlanok, a műveletlenek handabandázását s hogy visszariaszthatta szkepszise, hogy ítélkezzék, hogy igazságot szolgáltatson, mikor meggyőződése, hogy igazság nincs s az meg nem ismerhető. Csakhogy az, ki belelátott már annyi kor, annyi társadalom lelkébe, ki emberek gondolataiból, szenvedéseiből, érzéseiből ki tudta hámozni egész társadalmak, egész civilizációk mozgató, fejlesztő, új kort teremtő eszmeáramlatát, most is megértette, megérezte, hogy itt többről, nagyobb dolgokról van szó, mint egyetlen ember igazáról, vagy bűnéről. S ítélkezésre hivatva fel, nem fordult el kényes megvetéssel, undorodó felháborodással, mint ama hajdani Gallió, hanem megértette, hogy annak az összeroncsolt, szálnalmas zsidónak perében nem egy embernek a másikkal való vitája kerül eldöntésre, hanem egy régi, elvénhedt, a fejlődést akadályozó, az életet megrohasztó szellem került szembe egy újító, felfrissítő, felszabadító, a tovább-haladás útját lehetővé tevő eszmeáramlattal. S akkor már a modern Gallió nem habozhatott. Legyőzte érzékeny lelkének természetes bátortalanságát, ízlésének, magánosságát, külön utakat járó lelkének lázadozását, katolicizmusának, fényes tradíciókhoz ragaszkodó lelkének konzervativizmusát s Franciaország egyik legnemesebb szelleme kivonult büszke zárkózottságából s odaállott Franciaország legjobbjai mellé, hogy döntsön a zsidó perében. Döntött s ezzel hozzáfűzte magát az emberi jogokért, az emberi haladásért küzdők táborához.

6. Ettől az időtől kezdve még szembeötlőbb a hasonlóság, mely pályája, szerepe, irodalmi működése, módszere, munkáinak tárgya és iránya áttekintésénél Voltaire nevét juttatja eszünkbe. Most már nem a régi objektív, szemlélődő, mindent egyformán finom iróniával tekintő művész, ki csak a dolgok megértésére, megismerésére törekszik, anélkül, hogy a legkisebb jelét is adná annak, hogy úgy, amint vannak a dolgok, nem jók, hogy azokon változtatni lehetne vagy kellene, hanem ellenkezőleg, mint hajdan Voltaire, oktató, felvilágosító, ösztönző és izgató pártember, ki a nyilvánosság elé áll, harcol, szóval és tollal, agitál, népgyűléseken beszél, munkásiskolákban, népegyetemeken felolvas

és tanít, felvilágosít, izgat a maga meggyőződése mellett. Álljunk meg itt egy pillanatra. Ne méltóztassék azt úgy képzelni, hogy Anatole France, ki hajlott korában, szinte átmenet nélkül, látszólag megtagadva múltjának, egyéniségének legkarakterisztikusabb vonásait, a legmagasabb rendű szkeptikusból egyszerre a legnaivabb hívővé változott volna, ki mintegy isteni divinációval igazságnak ismerte volna fel a szocializmus tanításait, ki azokban fanatikusán hisz, ki ez iránytól az emberiség végleges megváltását várna. Anatole France maradt a régi kételkedő, mindent megértő és mindent megbocsátó gondolkodó, akit azonban az a felismerése irányít, melyről múlt előadásom végén megemlékeztem, hogy t. i. tévedéseink is fejlődést, haladást eredményezhetnek, az emberiség tökéletesítéséhez, boldogabbá tevéséhez hasznosak lehetnek, ha magasabb rendűek, ha finomabbak, mint egy előző kor tévedései, hogy tehát ép oly erővel, ép oly kitartással és szenvedéllyel kell harcolnunk győzelmük érdekében, mintha igazságoknak tartanak, mihelyt egyszer alkalmasaknak látszanak a múlt minden fejlődést megakasztó, minden haladást kizáró, minden életet elfojtó és elsorvasztó ideológiájának kipusztítására. Ezért csatlakozik France a szocialistákhoz, ezért szegődik a legradikálisabb táborhoz, mert ennek segítségével tartja leginkább legyőzhetőnek azt a veszedelmet, mely klerikalizmus és nacionalizmus név alatt az emberi haladás minden előre való lépését megakasztással fenyegeti. Ettől az időtől kezdve s ezen céltól vezéreltetve munkái iránymunkák, melyekben azonban művészetének bámulatos ereje, írói sajátosságának bája egyáltalán nem veszít, hanem még növekedik. Azáltal a különös írói képességével, hogy saját magát, a maga nézeteit úgy képes belevinni munkáiba, hogy szubjektív meggyőződése a legtárgyilagosabb formában nyer kifejezést, eléri, hogy tanító, oktató, felvilágosító regényei, melyekben egy láthatatlan, de mindenütt jelenlevő ellenséggel, a nacionalizmussal és klerikalizmussal harcol, melyekben hadat üzen s Voltairehez hasonló gúnyal és erővel ostorozza hazája mai társadalmi állapotait, a társadalom kegyetlen berendezéseit, véres igazságtalanságait, egyáltalában nem látszanak irányregényeknek, hanem ép oly művészi, ép oly költői alkotó erővel rajzolt korszaképeknek, mintha nem is a saját korunk törekvései, vágyai, személyes érzelmeink, rokon- és ellenszenvaink volnának bennük visszatükröztetve, hanem egy rajtuk kívül álló, idegen kor és társadalom művészi felidézését élveznők bennük. A művészet ereje nagyobb bennük, mint a célzatosság kidomborodása s ép innen van meggyőző, szuggesztív hatásuk. Pedig fejlődésének eme korszakától kezdve csaknem minden munkájában benne fekszik a célzatosság, hogy ébrentartsa az érdeklődést saját korának nagy kérdései, a szociális problémák iránt s hogy éles iróniával tegye harcképtelenné a haladás, az emberiség fejlődésének akadályául szolgáló nacionalistákat. S ez nemcsak szónoki, társadalompolitikai írásaira, hanem szorosabb értelemben

vett szépirodalmi munkásságára is áll. Az a négy regény, mely a *Histoire contemporaine* közös gyűjtőcím alatt megjelent, a *l'Orme du mail*, *le Mannequin d'osier*, *l'Anneau d'amethyste*. *Monsieur Bergeret à Paris*, amelyek voltaképp a vidék korlátolt, egyáltalán nem intelligens életének pontos és finom rajzát nyújtják, a kitérésekben, a bő közbevetésekben a kor aktuális eseményeire és eszmeáramlataira tér ki mindenütt s miközben megismerjük Guitrel abbét, amint Tourcoing megüresedett széke körül kering, Worms-Clavelint, a zsidó prefét-t, Terremondre urat, a kerület összes tudós társaságainak tagját, Cartier de Chalmot generálist, a kardinálist és vikáriusát, Lantaigue abbét, a szeminárium igazgatóját s végül a szelíd, gyöngéd, finom kételkedő Bergeret urat, ki élete szürkeségén elkeseredve, felesége tekintélye, uralma alatt elnyomva, ki legjobb tanítványával csalja meg, rezignáltán nyugszik meg sorsában, megismerjük egyszersmind egy hihetetlen szűk látókörű, kapzsi, önző, vidéki társadalom szinte tudományosan pontos rajzát és lélektanát s közben az író gondoskodik róla, hogy sokszor megsemmisítő gúnnyal tárgyalja le a nacionalista és klerikális felfogás elmaradottságát, társadalomellenes szerepét. Különösen az *Amethystgyűrű* az, hol mesteri módon érvényesül az író gyilkos iróniája, hol bámulatos élethűséggel van megrajzolva, hogy miképp hoz mozgásba isten alázasatos szolgája, a kenetteljes, szerény pap férfiakat, asszonyokat, milyen hihetetlen cselvetéseket sző, hogyan használja mások gyengéit, hibáit fel s hogy illeszti be az elkövetett bűnöket, házasságtöréseket, intrikáinak láncolatába, hogy hozzájuthasson a püspöki gyűrűhöz s hogyan hámozódik ki belőle, mihelyt célját elérte, az igazi lélek, mint pattan ki az alázasatos, meghunyászkodó papból az egyház harcos szolgája, az állam engesztelhetetlen ellensége. Anatole France iróniája legszebb diadalait aratja a klerikális és nacionalista önzés eme leleplezésében, valamint abban a pompás persziflázsban, melyben a 16. század nyelvének, írásmódjának, gondolatmenetének kifogástalan utánköltésével Bergeret úr tárja fel ellenfelének gondolatmenetét, megismertetve a Trublionoknak, a 16. század nacionalistáinak gondolkodását. Még messzebb megy France hazája közállapotainak kigúnyolásában, a royalisták, nacionalisták, klerikálisok lesújtó jellemzésében a *Pinguinek szigetében*. E munka, melynek majdnem mindenik alakja egy Franciaország történetében szereplő egyéniség, szinte hű tükre az ország egész társadalomtörténetének a legrégibb időktől napjainkig s csodás bájjal, a legendák nyelvén a legüdébb naivitással írja le a ködbevesző, történelmileg soha ki nem deríthető államalapítást, a civilizáció kezdetét, gúnyt űzve a komolykodó történetírókból is, kik egész határozottsággal, tudományos pontossággal szeretnek beszélni a soha meg nem ismerhető homályba tűnt múlttól is s a legraffináltabb, legszövevényesebb meséket vegyíti bele, hogy képet nyújtson a hihetetlen fondorlatokról, melyek során az egyének önzése s egyéni érdekek összeütközése alapján dől

el a társadalom fejlődése s nyer megoldást az állam érdeke. Minél inkább közeledik korunkhoz, annál élethivebbek, illetve annál inkább felismerhetők az álnevek alá rejtőző szereplő személyek, nemzetek és események. Sokan egész kis névmutatót készítettek e regényhez, hogy világossá tegyék a szatíra igazi értelmét s ebből mi is felsorolunk egynéhányat. Chatillon neve alatt Boulanger tábornok rejtőzik s szellemi fegyvertársai, Agaric és Cornemuze atyák, a jezsuitákat és kongreganista szerzeteseket jelképezik. Formoze elnök Faure Félix után van mintázva, a *marsouin*-ok alatt a szomszédokat, Angliát és Németországot, Nigritie alatt pedig Marokkót kell érteni. A „80.000 köteg széna esete” a Dreyfus-eset s Pyrot nem más, mint Dreyfus őrnagy, Greateau tábornok Mercier hadügyminiszter, Colomban neve alá Zola személye van bujtatva, Bidault-Coquille személye mögött pedig maga Anatole France, mások szerint pedig általában az intellektuel-ek típusa rejtőzik. E regény nyújtja legvilágosabb példáját annak az erős szellemi rokonságnak, mely Anatole France és Voltaire között van, mely nemcsak a szellem előkelő finomságában, az írásmód sajtóságos gúnyosságában, az előadás látszólagos naiv, mesterkéletlen egyszerűségében, hanem a kitűzött célok azonosságában is határozott kifejezést nyer, mindkettőnek közös alapeszméje, kitűzött célja az elmék felvilágosítása, a haladás útjának egyengetése, a maradi, a fejlődést akadályozó intézmények, eszmék, irányok, világnézetek s ezeket képviselő személyek csípős jellemzése, ironikus beállítása útján s anélkül, hogy a két író nagyság, jelentőség és hatás tekintetében összemérni akarnók, bátran kimondhatjuk, hogy a Pinguinek szigete méltó utóda Candidenak. Anatole France, mint egykor Voltaire hadat üzen és félelmetes ellenfelévé válik az egyházi uralomnak, épúgy, mint Voltaire, győzhetetlenné válik szellemessége, tudása s bátor szókimondása által, épúgy, mint Voltaire, kérlelhetetlen üldözője ósdi előítéleteknek s nemes, bátor hangú védelmezője az igazságtalanul üldözötteknek. Csakhogy tovább megy, mint Voltaire. Nem elégszik meg a maga Calais esetével s nemcsak egy híressé vált ügy kapcsán világítja meg azokat a szörnyűségeket, melyekkel az igazságszolgáltatás tévedései, egyének bornirtsága, fanatikusossága, tudatlansága, előítéletei, nézetei nyomják agyon a szerencsétlent, ki arra a martiriumra jut, hogy személyével szolgálta az elégtételt a megsértett jogrendnek, hanem általánosít, leszáll a szegények, az elhagyottak közé s képzelete alkotásán mutatja be, minő játékszer az igazságszolgáltatás kezében a mai jogrendszer, a mai bizonyítási rendszer mellett az egyén, a magára hagyott, gyámoltalan, ügyefogyott kispolgár és proletár, kinek nincsenek hatalmas barátai, védői és szószólói. A *Crain-quebille* című kis műremek, a maga szelíd, naiv előadási módjával gyilkos erővel gúnyolja ki a mai igazságszolgáltatás, az úgynevezett törvény előtti egyenlőséget, bemutatva a szegény, ártatlan zöldségkereskedőt, mily lesújtóan magára van hagyatva a

a maga gyámoltalanságában, a maga tudatlanságában a bírói székek előtt, holott állítólag százfajta garancia védi a szegényeket és ügyefogyottakat, hogy jogsérelem ne essék rajtuk s milyen egyenlőtlenül keveset nyom az ő szava, az ő igazsága a bírói mérlegelés serpenyőjében, midőn az állami hatalom képviselője, az ostoba, nagyszájú, hiú és hazug rendőr „hivatalos hatalom elleni erőszak”-kal vádolja. S pompás, megkapó satírával mutatja ki, hogy mikép fordul el az ártatlanul elítélt Crainquebille-től, akit 14 napi fogházra ítél a bíró anélkül, hogy bármit tett volna, pusztán azért, mert nem tud beszélni s együgyű, naiv, parasztos beszédét nem tudja és nem akarja megérteni, a maga kis szűkkörű, ósdi előítéletekkel telített társadalma, mikép hagyják magára a „szörnyeteget”, mint pusztul el kis üzlete, mikép megy tönkre existenciája s miképen alakul át a békés, nyugodt, szelidlelkű, alázatos, törvénytisztelő, a hatóságtól remegő kisember, társadalomgyűlölő, törvényt tipró, a hatalmas rendőrt gyűlölő és kigúnyoló anarchistává, kinek legforróbb vágya, hogy a rendőrt s benne az államot megsérthesse s újra börtönbe kerülhessen. Ez a kis novella, melyben Anatole France, minden írói sajátosságának bája szelíd harmóniában egyesül, a maga egyszerű meséjével, szelíd melancholiájával, alakjainak eleven, élethű jellemzésével, objektív, elbeszélő hangjával, s a mögéje rejtőző fájdalmas iróniájával úgy hat, mint egy fájdalmas ostorcsapás, mellyel lelkiismeretünkön végigsuhint egy nagy, mindent átfogó elme és mint egy forró, sós, szívünkre hullatott nehéz könnycsepp, melyet az egész emberiségért ejtett egy meleg, emberszerető lélek.

Anatole France azonban nemcsak szépirodalmi alkotásaival állott a haladás, a szocialista világnézet, radikális törekvések szolgálatába, hanem kimondottan szociológiai munkásságával is. Már fejlődése korábbi szakában sem elégtül ki gazdag lelke a képzelete alkotta lények egész seregének megteremtésével, jellemük, gondolkozásuk megfestésével, hanem szüksége volt rá, hogy tudása és műveltsége fényét, művészetének báját kifejezésre juttassa azokban a benyomásokban is, melyek mások alkotásainak megismerésekor támadtak lelkében. Ezen benyomásait, irodalmi kritikusai működését a *Vie littéraire* négy kötete mutatja, világos bizonyosságát nyújtva annak, hogy finom, kételkedő szelleme ott sem akart örökéletű törvényeket, objektív csálhatatlan igazságokat keresni, hol nem saját, hanem mások képzeletének világát éli végig. S most, írói pályája e második, agitatorikus, küzdő részében sem éri be a szépirodalmi alkotásokkal, nemcsak ezekben adja képét kora társadalmának, irányainak és törekvéseinek, hanem tudása és műveltsége fölös ereje újból a szűkebb értelemben vett kritikusai tevékenységre kényszeríti, csakhogy most nem a szépirodalom, nem a képzelet alkotásainak, hanem az életnek, a valóságnak, a társadalomnak élesszemű, finomérzékű kritikus, ki mindent meglát, mindent észrevesz és semmit sem hallgat el. S az a legcsodálatosabb, hogy míg szépirodalmi mun-

kaiban bámulatosan objektív, kritikai munkáiban leplezetlenül szubjektív. S amint a *Vie littéraire*-ben nem csinál belőle titkot, hogy kritikája szubjektív, hogy nem hisz az esztétika örök törvényeiben, hogy a regényt nem pusztá mesének, hanem szerzője önéletrajzának is tekinti, úgy társadalmi kritikáiban, a beszédeiben, a felolvasásaiban is kidomborodik az a hitvallása, hogy a világot, az embereket, a haladást, a fejlődést csak magunkon keresztül, csak magunkból ismerhetjük meg, s világért sem szabad képzelnünk, hogy a valódi, a tökéletes, a soha felül nem múlható igazságot ismertük meg s hirdetjük. Szubjektivitásának eme elárulásában, leleplezésében rejlik az a csodálatos tünemény, hogy minden, amit ír, beszél, felolvas, meggyőző erővel hat, úgy, hogy szuggerál, lenyűgöz, hipnotizál bennünket, hogy hinnünk kell annak igazságában, amit ő állít. Szembeállítva a maga szubjektív, az életviszonyokból, eseményekből levont meggyőződését, ellenfeleinek vak hitével, százados előítéletek megkövesedett sablonba öntött nézeteivel, fanatikus, a szabad vizsgálódást és kritikát szentségtörésnek tekintő, megdönthetetlen igazságaival, szembetűnővé válik, mennyivel felsőbbrendűek, mennyivel magasztosabbak, mennyivel inkább az élet, a fejlődés, a haladás szolgálatában állók, s így életünkre, az emberiség boldogulására mennyivel hasznosabbak az ő szubjektív meggyőződései, mint ellenfeleinek úgynevezett igazságai. Amit ő állít, azt ő maga vizsgálta meg, s nekünk szabadságunkban és módunkban áll utánanézni, meggyőződni, hogy nem tévedett-e, amit ellenfelei mondanak, az a mások vizsgálódásának, más korok és életviszonyokból levont következtetéseknek fanatikus hittel való átvitele a mai korra és mai életre, tradícióknak konzerválása, a vakhit és osztályérdek önzésével való bebalzsamozása szent múmiákká, melyekhez hozzányúlni, melyeket érinteni és megvizsgálni *tabu*. Anatole France eme társadalomkritikai, szociológiai vizsgálódásai különböző gyűjteményekbe foglalva jelentek meg, így az *Opinions sociales*, *Cahier de la Quinzaine*, *L'église et la république*, melyekhez hozzátéve a Zola sírjánál, s Renan szobrának leleplezésénél tartott beszédeit, Anatole Francet nemcsak, mint nagy író, hanem mint az újkor eszméinek, kívánságainak megértőjét, nem mint szemlélődő, kontemplatív filozófust, hanem mint küzdő, harcos pártembert mutatják be, ki írói nevének fényét odakölcsönzi a szónoknak, tudása és elmélkedései gyümölcsseit odaajándékozva a gyakorlati politikusnak, hogy annál nagyobb legyen az ereje, a hatása, a felvilágosító munkának, melynek szentelte magát, hogy annál több hívet szerezzen a szocialista felfogásnak, s annál jobban gyöngítse a haladás ellenségeit, klerikálisokat, nacionalistákat, s minden egyéb konzervatív árnyalatot. Ebbe az irányba tartozó munkásságának termékeit közös vonás jellemzi, formailag, hogy csaknem valamennyi ily természetű alkotása beszéd alakjába van öntve, tartalmilag pedig, hogy nem elvont filozófemák, hanem valamennyi gyakorlati kérdésekkel, az élet által felvetett napi

eseményekkel, társadalmi, bel- és külpolitikai problémákkal foglalkozik, s az események kapcsán, a szereplő egyéniségek jellemzéséhez fűzve fejt ki nézeteit, melyek az események, a szóban forgó kérdések felé emelkedve, megnyitják a szemeket, világossá teszik az agyakat, s széles prespektívát nyitnak meg a hallgatóság előtt. Beszédeiben gondos figyelmet fordít arra a körülményre, hogy hallgatói közt a társadalom minden osztály képviselve van, hogy e beszédeket nem mindig az intellektuelek, magasabb műveltségű emberek, hanem többnyire munkások, munkások felvilágosítására tartotta, kiknek megnyerésére, tanítására és felvilágosítására nagyobb súlyt helyez, mint az értelmiségére. Beszédei tehát nemcsak a szónok hideg, csak az értelemhez szóló művei, hanem a művésznek a szívhez, a kedélyre és érzelmekre ható alkotásai is egyúttal. Művészetének minden jellemző vonása érvényesül e beszédekben, s művészetének legjellemezőbb sajátossága, a világosság és egyszerűség sehol nem domborodik ki annyira, mint e beszédekben. Hasonlatokkal, képekkel, parabolákkal dolgozik, hogy hallgatói figyelmét a csaknem érzékelhető képekkel lebilincselje és saját gondolatkörébe csatolja; iróniáját, gúnyolódó szellemét egyre csillogtatja, hogy az érzelmekre hatva, értesse meg gondolatait. Innét van, hogy bár nem szónok, lelkesedést tud kelteni, hogy bár műveltségben hallgatói fölött áll, azok egybe tudnak vele olvadni, hogy bár e beszédekben is örökösen átszillog a régi szkeptikus folytonos tépelődése, mégis hitet tud kelteni, s hallgatóságában nem lehet olyan, legyen bár a legműveltebb vagy legműveletlenebb, ki ne felüldülve, ne bizakodva, s ne meggyőzve hagyná el előadását. Brandes, kit Francéhoz személyes barátsággal is fűz, jelen volt France egy előadásán, melyet Pressensével és Jauresval egy napon tartott a szocialista párt felkérésére a Trocadéro termében. Brandes következőképp jellemzi Franceot mint előadót: „France tulajdonképpen nem beszélt; felolvasott, de színes árnyalataival egy nem nagyon erős, de kellemes és szépen zengő hangnak, mely egyre jobban csengett a teremben. Előadása nem volt oly egyszerű, mint a Pressenséé, mert e beszéd a finom kétkedőnek, különféle árnyalatokkal és fordulatokkal tarkított előadása volt. Talán azért olvassa előadását, mert mint írónak a szívéhez van nőve minden mondat, melyet alkotott, úgy, hogy fájdalmat okozna neki, ha egyet is fel kellene áldozni a pillanat esélyeinek. Stílusa nem tűri el, hogy egyetlen szót is átugorják, vagy felcseréljen. Előadása véges-végig irónia, melyet csak itt-ott szakaszt meg a komolyság, amely annál erősebben hat, mert oly ritka nála. És ez az előadás tetszést szül, elfojtott, visszatartott kacajt és elragadtatást vált ki a hallgatóságban. France beszélni kezd, elmondja, mi történt, egy kérdőjelet alkalmaz és mosolyogni kezdenek — egy felkiáltójelt — és mindenki kényszerítve érzi magát, hogy gondolkozzék felette, egy közbevetést csúsztat mondatába és a zárjelek közt egyszerre mindenki meglátja a szóban forgó ügy minden ostobaságát és gaszágát;

könnyen érthető példáival és mély iróniájával le tudja bilincselni egész hallgatóságát. S ha érdekes volt a szónok eszmemenetét figyelni, nem kevésbé tanulságos volt a hallgatóságot figyelemmel kísérni és szemlélni, miként gyűjtöttak szavai és mint követték az elragadtatás, a tetszés hangos jelei.”

7. Ezzel, ha nagyon vázlatosan is, de mégis megvilágítottam Önök előtt a küzdő, a népjogokért síkra szálló Anatole France alakját is. S bármily nemes, bármily értékes és érdekes is ez az alak: az író, a művész, aki hajlott korában abból a magaságból, emberi tülekedések és politikai torzsalkodások fölé emelkedett pártatlanság bírói székéből, amelybe szkeptikus, ironikus és három nagy kultúrának, a görög, a római és francia műveltségnek teljes összességét felszívó és magába olvasztó lelke emelte, leszáll a mindennapi élet annyi szennyel, durvasággal, támadásokkal, meggyalázásokkal, ellenséges ösztönök felkorbácsolásával járó küzdelmeibe, aki a maga nehéz küzdelmek, egy egész emberi élet szakadatlan munkássága árán szerzett nagyságát, egész világ által tisztelt nevét segítségül adja, odaajándékozza a névteleneknek, a jogtalanoknak és kitagadottaknak, mondom bármely felemelő, magasztos és megindító látvány is ez, azt hiszem, valamennyiünk szemében, mégis arra kérem Önöket, engedjék meg, hogy előadásom befejezéséül pár pillanatra még egyszer visszatérjek a művészhez, s a napi politika mocsaras, ingoványos, mérges gőzöket lehelő talajáról visszavezessem Önöket az üdítő, tiszta és megtisztító levegőhöz, a költészethez. Anatole France, bármily hasznos és nemes szerepet tölt is be, mint a népjogok harcosa, mégis nem mint politikus, mint szociológus, hanem mint író és művész igazi nagyság, s azért a képet, melyet róla rajzolni igyekeztem, ez utóbbi minőségének felidézésével óhajtom befejezni. Eddig még úgyis csak azokat a különösségeket és megcsodálni valókat említettem Önök előtt, melyeket munkáiban találtunk, még meg akarok emlékezni pár szóval azon dolgokról, amiket műveiben nem találtunk. Az első, ami azért ötlük szemünkbe, mert alkotásaiból hiányzik, holott más íróknál úgyszólván domináló elem: a szerelem. Anatole France, talán az egyetlen *Vörös Liliom* kivételével, úgyszólván soha sem írt valódi szerelmi történetet. Regényeinek, elbeszéléseinek, soha sem ez a főmotívuma, hanem ha egyáltalán beszél ez érzésről, az mindig mint epizód, mint mellékes cselekmény illeszkedik be alkotásaiba. E sajátságos, s épen a francia litteratúrában olyan feltűnően ritka jelenség egyik igen karakterisztikus vonása France írói képének, s ez is nagyon sokban hozzájárul, hogy az ő munkái annyira egyéniek, minden más író témáitól annyira elütők, különválók, hogy aki csak egyetlen munkáját olvassa is el, kénytelen észrevenni, hogy egy eredeti, senkit nem utánzó, a hagyományokat, ősi recipéket megvető s új láthatárt nyitó újítóval áll szemben, aki a szépirodalom számára új mezőket akar meghódítani, aki megmutatja, hogy lehet beszélni emberekről, anélkül, hogy úgy tűntetnők fel őket,

mintha semmi egyéb e világon nem érdekelné őket, semmi más nem töltené be érzés- és gondolatvilágukat, mint a szerelem, hogy lehet érdekes, a figyelmet teljesen lebilincselő mesét szőni, érdekes cselekményt, megkapó képeket festeni, anélkül, hogy segítségül kellene venni az ősi mesetémát, a szerelmet, az ősi izgató, a figyelmet ébrentartó és lekötő varázsszert, az erotikát. Nem mintha France érzéketlen lenne ez igazán emberi, az egész világot átfogó és mozgató érzelemmel szemben s nem mintha valami ősi álszemérem tartaná vissza attól, hogy e témáról beszéljen, vagy valami katedrális tudakosság szuggerálná neki, hogy ne tartsa e mélységes emberi érzést magasrendű író tollára méltónak. Ezt Francera igazán nem lehet ráfogni. Talán említettem is már, hogy írásaiból olyan őszinte, egészséges, szinte kissé nyers érzékiség árad, hogy senkit sem hagyhat kétségben aziránt, hogy írójuk egészséges ösztönű, természetes ember, ki minden póz, minden lepel felhasználása nélkül tud beszélni az érzésről s a vele kapcsolatos indulatokról olyan őszintén és olyan nyíltan, mint amilyen nyíltan beszélt erről egy, a miénknél természetesebb és egészségesebb társadalom s mint ahogy valószínűleg fog beszélni a jövőendő felvilágosultabb, tisztább, egészségesebb és természetesebb nevelésben részesülő társadalma. De épen azért, mert világozlátású, ősi, természetes ösztönű ember, nem vonja be ez érzelmét azzal a titokzatos, sejtelmes, hazug fátyollal, mely az emberiség ez alapösztönét olyan misztikus varázssal fonja körül, mintha valami különösen rejtélyes, nem az egész emberiség, hanem csak a kiválasztottak lelkében megtermő érzelmről volna szó. Epen ellenkezőleg azt tárja elénk, hogy mindnyájunknak ősi, természetes vágya, melytől egyetlen ép, egészséges ember sem menekülhet, melyet elfojtani nem lehet és nem szabad s a Thaisban egy csodálatos hűségű, pszichológiailag mélységesen igaz képet fest arról, hogy az aszkétaság ezerféle önkínzása, önsanyargatása, a szeges övek, a szőröcsuhák, a vérfakasztó korbácsütések, a böjtök soha sem képesek ez ősi, természetes érzelmét az emberből kiölni s a legnagyobb önmegtartóztatás, a legájtatosabb szemforgatás mögött, ez érzésnek féktelensége, kínzása és gyönyörűsége a legízűbb, a legpokolibb lánggal lobog. Minthogy azonban világos fejével, átható, mélyen látó szemével letépi a misztikusság és titokzatos hazug, mesterkelt varázsát ez érzésről, visszaállítja, hogy úgy mondjam, leszállítja ez ösztön erejét, súlyát, értékét arra a helyre, melyet az egészséges, normális ember lelkivilágában elfoglal s nem akar nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint aminőt a természet szánt neki. Így aztán kénytelen belátni, hogy az ember egész életét nem tölti be ez érzelem s hogy vannak más, nagyobb, fontosabb az emberiséget jobban érdeklő és izgató problémák annál, hogy Janesi minő megpróbáltatások és minő bonyodalmak, minő lelki rázkódtatások után veszi el Juliskát.

A második vonás, amelynek hiánya rögtön szemünkbe

tűnik az, hogy műveiből teljesen hiányzik a tragikus elem. Azt hiszem, hogy egy olyan komoly, az emberi lelket annyira ismerő, a természetnek ezerféle súllyal ránknehézkedő, kegyetlen erejét oly világosan látó, az embereknek egymás iránti gyilkos közönyét és gyűlölködő indulatait, az ember ezerfajta gyötrelmét, szenvedéseit, kétségeit oly mélyen érző és éreztetni tudó írónál, mint aminő France, ez elemnek hiánya mindnyájunk előtt annyira szembeötlő, hogy szükséges ezt külön hangsúlyozni. De ha föltűnő is, hogy a legnagyobb emberi szenvedést, a leggyötörőbb fájdalmakat, a legmegdöbbentőbb összeomlásokat úgy állítja elénk, hogy még sem látjuk azokat tragédiáknak, hanem természetes, rendjén levő, mindennapi emberi sorsoknak, melyek felett megbékült lélekkel, szelíd részvétellel, csöndes mosollyal térhetünk napirendre, mégis nem hiányossága, nem gyöngesége, hanem természetes következménye írói egyéniségének. Aki annyira megérzi az embernek, az egyénnek parány voltát, aki annyira látja azt a jelentéktelen törpeséget, amelyben az ember a nagy mindenséggel szemben áll, s aki oly mélyen belátott abba a szövevényes, bonyolult szerkezetbe, mely az egyént az egész világegyetemmel egy szoros egységbe fűzi, az az egyén szenvedésében, gyötrelmében, bukásában és pusztulásában nem találhat semmi megdöbbentőt, semmi rettenetességet, semmi tragikusát, mert jól látja, hogy azok a szenvedések, azok a gyötrelmek csak annak a paránynak, az embernek torzítóan nagyító szemében növekednek olyan óriási jelentőségűvé, hogy a világ központjának érezve magát, tragédiának lássa a maga fájdalmas sorsát, a valóságban nem történt semmi, az emberiség fejlődik, a világ mozog tovább, s hogy az egyén bukása, még oly siralmas pusztulása nem jelent egyebet, minthogy egy óriási nagy testben egy atom félreállott, hogy helyet adjon a másoknak. Ezért, ha résztvevő szívvel nézi is az emberi szenvedést, szelíd humorával, finom iróniájával hártja el a szentimentális ellágyulás érzését, s derült lelkének objektív hűséggel mutató tükrében pillantva meg a vergődő emberi lelkeket megóv bennünket attól, hogy tragédiának lássuk balsorsunkat, s rávezet bennünket annak az igazságának megértésére, melyről múlt előadásomban bővebben szóltam, hogy annak számára, ki a dolgok fölé képes emelkedni, ki nemcsak a részeket, hanem az egészet, az egyetlenest képes áttekinteni, a rosszban is jó rejlik.

Ezzel be is fejeztem mondani valóimat. Magam tudom legjobban, hogy milyen hiányos, milyen vázlatos a kép, melyet ez íróról rajzoltam s világosan érzem, hogy nem egy plasztikus, az elevenség erejével ható szobor, csak egy halvány, elmosódó silhouette verődhetett Önök elé mondataim tömegéből. Mentségemül szolgáljon, hogy a rövid idő, melyet nekem szentelni szívesek voltak, nálam nagyobb képességű embernek sem igen tehetné lehetővé, hogy pontos, teljesen felismerhető képet rajzoljon róla, továbbá az, amit most, előadásom végén kissé hangsúlyoznom kell, hogy előadásom főleg és elsősorban azok számára

szól, kik Francét nem ismerik, nem pedig azok számára, kik őt ismerik. Akik ismerik, azok előtt őt nem kell magyarázni, ismertetni, mert ugyan ki tudná őt jobban magyarázni, megvilágítani, megismertetni és megszerettetni, mint ő maga, az ő világos, egyszerű, művészi stílusával, bámulatos finomságával. E céлом érdekében kénytelen voltam apró darabokra, különálló részekre szakítani előadásomat, hogy minél több oldalról mutassam be azok előtt, kik nem ismerik. Tudom, hogy ez a művészi egységesség rovására megy, de hát néha szükséges, hogy mozaik kövekből rakjunk össze egy arcképet. S hogy azok, kik a régi iskola szabályai szerint az író jellemzésénél elengedhetetlennek tartják az életrajzot, ne vádolhassanak meg azzal, hogy íme, még ennek az alapkötelességemnek sem tettem eleget, befejezésül mondjuk meg tehát:

E név: Anatole France, csak írói álnév; az író igazi neve: Thibaut Anatole; fia egy párisi kis könyvkereskedőnek, Thibaut Ferencnek. Párisban született, ott él és dolgozik és holnapután lesz 67 éves.

